

Maja Kaninska

Ideološka vloga Srbske pravoslavne Cerkve v SFR Jugoslaviji v 80. letih 20. stoletja. Doktorska disertacija. Mentor: Bogdan Dolenc. Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta. 2024. X, 296 str. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=161156&lang=slv>

Maja Kaninska je diplomirala na Filozofski fakulteti Univerze v Prištini (2008) in magistrirala na Filološki fakulteti Univerze v Beogradu (2009); drugi magisterij iz religio-logije je dosegla na isti univerzi (2016). Proučevala je zgodovino srbskega jezika, protestantizem in zgodovino Judov v Jugoslaviji. V Srbiji je delovala tudi kot novinarka, urednica in pisateljica. V letu 2018 se je na Teološki fakulteti v Ljubljani vpisala na „Interdisciplinarni doktorski študijski program Humanistika in družboslovje – področje Religio-logija“. Disertacijo z naslovom „Ideološka vloga Srbske pravoslavne Cerkve v SFR Jugoslaviji v 80. letih 20. stoletja“ je uspešno zagovarjala 6. septembra 2024.

Tematika doktorske disertacije Maje Kaninske spada na področje religio-logije, a sega tudi na področje zgodovine in teologije. Odpira pogled na ideološke in verske silnice, ki so srbsko družbo zaznamovale v 80. letih prejšnjega stoletja. Tehnost te tematike podčrta dejstvo, da je bilo omenjeno desetletje zadnje, v katerem je sklepno obdobje sobivanja v nekdanji skupni državi sodoživljala tudi Slovenija. Objava disertacije v slovenščini je zato hkrati osvetlitev nekaterih vidikov naše skupne zgodovinske zavesti.

V omenjenem desetletju je Srbska pravoslavna cerkev (SPC) svoji verski in pastoralni vlogi dodala novo ideološko in politično razsežnost. Postala je eden ključnih dejavnikov pri političnih spremembah, zaradi česar je srbsko pravoslavje dobilo značaj neke vrste versko-politične ideologije, s katero se je identificirala večina vernikov in državljanov. Šlo je za dvosmerni proces: religija se je preoblikovala v ideologijo, ideologija pa v religijo. Obravnavana tematika spada v okvir družbeno-ideološke novejšje zgodovine in teorije religije, osvetljuje pa tudi nekatere teme katoliškega in pravoslavnega družbenega nauka, predvsem vprašanje naroda, narodnosti in nacionalizma.

Disertacija je smiselno razdeljena na tri dele. Obsežen *Uvodni del* razgrinja teoretski pristop k pojmu ideologije in zapleten odnos marksizma do religije. Pomaga razumeti razmerje med religijo in državo v obdobju druge Jugoslavije. Prikazan je pogled tako katoliških (J. Janžekovič, F. Rode, V. Grmič, A. Stres,) kot pravoslavnihi teologov (A. Jevtić, S. Terzić) in sociologov (I. Cvitković, I. Škamperle, M. Kerševan) na marksizem in socializem. Ob pregledu politične teologije v pravoslavnem svetu spoznamo korenine tesne prepletenosti in soglasja (*simfonije*) med cerkvijo in državo, ki segajo vse do konstantinskega cezaropapizma.

Prvi del disertacije („Izviri ideologizacije srbskega pravoslavja“) se najprej obširneje posveča ‚kosovskemu mitu‘, ki postane v 20. stoletju močan vir navdiha in uporabno sredstvo za krepitev nacionalne samozavesti pri Srbih. V ta kontekst spada delovanje in vpliv dveh najvidnejših ideologov srbskega ‚evangeljskega nacionalizma‘ – to sta episkop Nikolaj Velimirović in njegov učenec menih Justin Po-

povič, ki sta srbskemu pravoslavju vtisnila »svetosavski«, protizahodni in protiekumenski značaj. Poblíže spoznamo ‚svetosavje‘, ki ga teologi definirajo kot »pravoslavno krščanstvo v srbskem slogu in doživljanju« ali »pravoslavje v čisti kulturi«. Svetosavje postane sredi 20. stoletja uradna ideologija srbskega pravoslavja in vodi neposredno v verski nacionalizem.

Drugi del disertacije z naslovom „Razvoj in udejanjenje ideološke vloge srbskega pravoslavja“ usmerja pogled na povojno komunistično obdobje, ko se med cerkvijo in jugoslovansko državo vzpostavijo povsem drugačni odnosi. Te odnose urejajo zvezne in republiške ustave, ki zapečatijo ločitev cerkve od države. Zatiranje in zapostavljanje vere in vernikov, ki so ga državne institucije izvajale v prvih letih po drugi svetovni vojni, se počasi ublaži in preide v mirnejše in strpnejše sobivanje. K temu je poleg Protokola med Vatikanom in jugoslovansko vlado (1966) prispevalo tudi dolgoletno (32 let) modro vodenje SPC, ki ga je patriarh German udejanjal tako navznoter kot tudi v odnosih z državo. Njegovo obdobje zaznamujejo dogodki, ki so v te odnose vnesli precej nemira: nekanonska ustanovitev Makedonske pravoslavne cerkve, razkol srbske metropolije v ZDA in Kanadi, problematični status in končna ukinitve pravoslavnega duhovniškega društva. Prikaz pravoslavno-katoliških odnosov v prvi in drugi Jugoslaviji nas pouči, kako močno so bili ti odnosi obremenjeni zaradi konkordatske krize v 30. letih. Od 60. let dalje so se odnosi kljub medvojnim zločinom v okviru državljanske vojne izboljšali in prerasli v ekumensko sodelovanje. Konkretno obliko so dobili v številnih osebnih stikih med verskimi predstavniki ter v medfakultetnih ekumenskih simpozijih v 70. in 80. letih (Ljubljana – Zagreb – Beograd).

Poglavje z naslovom „Naveza med srbsko kulturno elito in Srbsko pravoslavno cerkvijo v 80. letih 20. stoletja“ povezuje vse niti proučevanja v nekakšno sintezo. V omenjenem desetletju se namreč oblikuje nov politično-ideološki vzorec razmerja med SPC ter družbo in politiko, ki je zahteval intenzivno poseganje SPC v aktualno politično dogajanje. S smrtjo predsednika Josipa Broza Tita (1980) so se sprožili družbeni mehanizmi, ki so privedli do končne dezintegracije države. Najmočnejši med njimi je bil nacionalizem, ki se je tako v Srbiji kot na Hrvaškem napajal iz obilice verskih simbolov in tradicij. Trda roka komunističnih oblasti je počasi popuščala in obe večinski cerkvi – Pravoslavna in Katoliška – sta začeli osvajati družbeni prostor.

Praznovanje „Trinaest vekova hrišćanstva u Hrvata“ je prebudilo samozavest hrvaških katoličanov in povzročilo množično vračanje k veri in cerkvi. Na družbeno prizorišče je stopila tudi SPC in za svoje namene pridobila vso medijsko podporo in javno mnenje. Problematika manjšinskega, izginjajočega srbskega življa na Kosovu in Metohiji je SPC spodbudila k objavi rotečega Apela za njegovo ohranitev in zaščito (1982), naslovljenega na najvišje institucije v državi. Ker so naraščale tudi mednacionalne napetosti znotraj Jugoslavije, se je na osnovi Apela oblikovala naveza med SPC in srbsko kulturno elito, ki so jo sestavljali člani Društva srbskih književnikov ter Srbske akademije znanosti in umetnosti. Nastalo je svojevrstno partnerstvo dveh duhovnih sil, ki sta stopili na prizorišče v vlogi ideoloških prenoviteljev srbskega narodnega telesa. Ob koncu 80. let se je iz teh vrst oblikovala politična opozicija, ki se je začela pripravljati na prevzem političnega vodstva. V tem kontekstu so predstavljeni pogledi nekaterih religiologov iz prostora bivše

Jugoslavije na ideološko vlogo srbskega pravoslavja. To tematiko osvetljujejo znanstveniki, kot so M. Đorđević, D. B. Đorđević in S. Naumović.

Zadnje poglavje osvetljuje vedno aktualno problematiko narodnosti in nacionalizma s teološkega, ekumenskega in sociološkega vidika. Gre za tematiko, ki se kot rdeča nit vleče skozi vsa poglavja, a je v jugoslovanskem kontekstu tako pereča, da zasluži posebno obravnavo. Avtorica se na ta pojav ozira predvsem s pomočjo nesrbskih avtorjev, v čemer je prednost, saj so s tematiko nacionalizma osebno manj obremenjeni. Njegove psihološke vidike nam pojasnjujejo psiholog S. Taylor, socialni filozof E. Fromm, psihiater E. Ringel ter filozof I. Urbančič. Isto temo avtorica razčlenjuje s pomočjo teoloških in ekumenskih vidikov, ki nam predočijo močno nagnjenost pravoslavnega sveta k identifikaciji verske in narodne prvine – to je glede na univerzalizem, ki ga zagovarja katoliški družbeni nauk, bistvena razlika. Do besede pridejo teologi kot npr. G. Larentzakis, T. Ware, J. Buciora, P. Kuzmič ter beograjski nadškof F. Perko. Ob koncu se pogled zoži na Jugoslavijo in na temelju socioloških dognanj uglednih religiologov S. Flereta in M. Velikonje spoznamo »tri jugoslovanske nacionalizme« z njihovimi verskimi prvinami in (samo)viktimizacijo, tj. prepričanjem o krivičnem trpljenju, ki so ga v zgodovini narodu prizadeli drugi.

V Dodatku so zajeti spomini in primerjalna refleksija ob osamosvojitvi Slovenije; ta del se smiselno umešča v celotno študijsko obravnavo.

V disertaciji prevladuje zgodovinsko-primerjalna metoda, ki se opira na izpričane in pisne vire, cerkvene dokumente ter diskurzivno prakso v vsakokratni družbeni javnosti, kakor jo posredujejo mediji in spontana ideologija. V tem smislu je disertacija tudi religiološko družbeno-empirična. Obdeluje in upošteva vse najrelevantnejše vire in pri obravnavani problematiki predstavlja v znanosti prevladujoča stališča.

Disertacija je v celoti izvirno znanstveno delo. Ker gre za relativno svežo, skoraj sodobno problematiko, je njena analiza na tem področju v veliki meri tudi pionirska študija. Veljavnost dokazovanja je dokumentirana, zanesljiva in pertinentna. Gre za prvi sistematični prikaz zapletenega razmerja med vero in politiko v določenem zgodovinskem kontekstu – konkretno med Srbsko pravoslavno cerkvijo in državo v sklepnem, najbolj kriznem obdobju razpadanja jugoslovanske federacije. SPC je ob krizi socialističnih in komunističnih idealov iskala nove izvire osmišljanja družbenega in osebnega življenja v mitih iz nacionalne zgodovine, v obrambi Kosova in tamkajšnjega ogroženega srbskega življa ter v vračanju k idealiziranemu liku svetega Save. Proces, v katerem je SPC iz politične nepomembnosti zavestno stopila v vrtnice političnega dogajanja, je prikazan v svojih zgodovinskih, socioloških, teoloških in psiholoških razsežnostih. Iz celote disertacije izhaja tudi spoznanje, da avtokefalne pravoslavne cerkve odlikuje živ čut za vrednoto naroda in narodnosti, oslavljen pa je čut za univerzalnost. Zato je za te cerkve nacionalizem »prirojena« skušnjava in jih izpostavlja nevarnosti, da v razmerju do politike pridejo v podrejen položaj.